

Diskriminacija v (formalnem) nadzorovanju

Janez Pečar*

»Francosko pravo v svoji veličastni enakosti obema, bogatemu in revnemu, prepoveduje prenočevati pod mostovi Seine.«

Anatole France

V kriminološki in tudi drugi strokovni literaturi se že nekaj časa lotevajo **diskriminacije v nadzorovanju**, ki je gotovo samo ena plat **diskriminatornega ravnanja z ljudmi** na splošno. Tudi pri nas sredstva javnih občil včasih prinašajo novice iz katerih lahko sklepamo, da so posamezniki ali kakšne skupine, zlasti v zvezi z političnostjo, obravnavani pristransko in namenoma različno, tudi pred organi formalnega družbenega nadzorstva. V svetu, predvsem pa v demokratičnih zahodnih družbah so v raziskovalnem delu dali temu precejšen poudarek, tako da dosti več vedo o tem, kako potekajo ti procesi in pojavi pri njihovem nadzorstvu, kaj so razlogi zanje, kakšne so pojavne oblike diskriminacije in morebitne posledice tako za kliente kot za nadzorstvo samo, in še posebej za svobodo ljudi in njihovo enakopravnost pred zakonom, predvsem pa tudi v kazenskem postopku. Zaradi diskriminacije v nadzorovanju se ponekod celo oblikujejo mnjenja, da je pravičnost bolj ideal kakor pa resničnost, ki jo je težko doseči zaradi prenekaterih ovir, ki jih postavljajo tudi nadzorstveni mehanizmi. Tega naj bi bilo ponekod že toliko, da se razvija »negativizem zoper pravnike«, ki so po navadi tisti, ki vplivajo na »distributivne lastnosti justice« ob koncu drugega tisočletja in celo tam, kjer bi to težko pričakovali.

Diskriminacija v sociologiji pomeni dejansko ali formalno podrejanje določenih skupin ali ljudi, ki jih štejejo za nižje v primerjavi z drugimi, višjimi ali vladajočimi sloji. **Diskriminacij je več vrst** in temelje na rasnem, socialnem, narodnostnem, spolnem ali kakšnem drugem razločevanju in imajo zaradi tega posledice s katerimi »podrejenim« ne omogočajo enakopraven položaj v primerjavi s tistimi, ki imajo moč, da drugim kratijo pravice, ki si jih sami prilaščajo. Diskriminaciji soroden pojav je segregacija, ki tudi predstavlja različno vrednotenje človeških skupin in njihovo izločevanje iz medsebojnega vzdrževanja stikov. Pri njej se

prav tako kažejo razlike med ljudmi, zaradi vere, razreda, rase, narodnosti itd. Iz obeh potekajo še drugi procesi kot marginalizacija, stigmatizacija, apartheid¹ itd.

Diskriminacija v nadzorstvu poteka iz istih razlogov, le da so **diskriminacijski mehanizmi tisti, ki jih predstavlja državna kontrola**, ne glede na to ali diskriminacijo izvajajo zavestno ali ne, ob opravljanju nadzorstvenih nalog, od odkrivanja do sojenja in prestajanja kazni v zaporih, bodisi v okviru postopkov, bodisi izven njih, tako organsko kot individualno ali celo zakonodajno. S svojim diskriminatornim delovanjem nasproti klientom nadzorstva onemogočajo njihovo enakost, ki jo, kolikor zadeva pravo, razločujejo na numerično, proporcionalno in subjektivno.²

Predkazenski ter kazenski postopek, izvrševanje kazni in postpenalni tretman ali pomoč po odpustu omogočajo **veliko priložnosti za različno obravnavanje storilcev** in s tem v zvezi dopuščajo diskriminacijo, ki je pogosto tudi težko dokazljiva. Zato je enakost pred zakonom močno omajana in pogosto vprašljiva, posebno zaradi možnosti »proste presoje« ali diskrecije v nadzorstvu, ki se začne že s prijavitvijo dejanja ali odkritjem storilca. »Diskrecionarnost pa obstaja vedno, kadarkoli se neka organizacija in njen predstavnik odločata o izbiri tako, da to na splošno ni dostopno preverjanju od drugih.«³

Zato smo lahko do pravičnosti zelo skeptični in realizem nas opozarja na dvomljivost tudi v kazenskem postopku, kljub raznim pritožbenim možnostim in korekcijam obravnavanja. Toda ta sestavek se ne ukvarja s temi vprašanji. V njem gre predvsem za to, kakšne so možnosti za diskriminacijo pred nadzorstvom na splošno, pri čemer mislimo tudi na naše razmere, v katerih o »diskriminaciji« ne vemo dosti, da smo brez nje pa tudi ne bi mogli reči, ne da bi se z njo posebej raziskovalno ukvarjali. Zato ima ta sestavek namen, če ne drugega, z razmišljanjem o diskriminaciji izraziti dvom po eni in radosvednost po drugi strani, tudi za naše razmere. Zanima nas torej ena izmed negativnih plati nadzorovanja.

¹ Glej o tem tudi Sociološki leksikon, Beograd 1982, s. 86, s. 575, Riječnik sociologije i socialne psihologije, Zagreb, 1977, s. 107, s. 566 in drugi.

² Hagan, s. 221.

³ Reiss, s. 181.

* Janez Pečar, dipl. pravnik, doktor znanosti, redni profesor za kriminologijo, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti UEK v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 11.

1. Diskriminatorji

Družbeno, zlasti formalno nadzorstvo sestoji iz mehanizmov, ki so viri diskriminacije in ne le-te, marveč tudi diskrecije, selekcije, marginalizacije, če ne kar segregacije. Ker jim je glede na ureditev po kateri delujejo, omogočeno, da jim to uspeva, v svoji moči iz nas ljudi ustvarjajo tudi deviante ali nas štejejo za nedeviante, naša dejanja pa odkrivajo ali pa obravnavajo in s tem vplivajo na prikrito ali neodkrito in znano deviantnost. Prav v tem pa je videti najvišjo stopnjo diskriminacije, ki je pogosto odvisna od njihove sposobnosti ugotavljati deviantnost. Nanjo vplivajo prenekatera naključja in nikakor ne samo zavestna naravnost k diskriminatornemu obravnavanju ljudi, ki smo kakorkoli nadzorovani. Toda za posameznika je pomembno ali je ali ni prišel v postopek nadzornih mehanizmov in ne toliko okoliščine, zaradi katerih se je v odnosu do nadzorstva pojavil kot njegov klient. Zato in od tod seveda ni malo razmišljanj o diskreciji, diskriminaciji, diferenciaciji in podobnih pojavih v človeški kontrolizaciji, ki so nemalokrat tudi moteči in razlog prenekateremu upiranju in političnim predsodkom, kolikor v sebi ne nosijo celo kali razrednega boja, revolucionarnih odporov, nemira, ali razloge za individualno konfrontacijo s posameznim nadzorovalcem.

Pri posamezniku in v javnosti se prav iz tega zornega kota načenjajo vprašanja zakonitosti, pravičnosti in enakosti obravnavanja ljudi pred formalnim nadzorstvom. Le-to zlasti v neposrednih kontrolnih dejavnostih deluje reaktivno in proaktivno, čeravno je zadnje dosti bolj odvisno od razpoložljivega časa in sredstev, ki mu ostajajo še po premagovanju nalog, ki se pred njim pojavljajo zaradi zahtev in želja po posredovanju tam, kjer so potrebe že izražene. Ne ugotavljajo zaman, da je celo pomembno ali si reven ali bogat, na tej ali oni strani zakona, vpliven ali ne, ali ti je nadzorovalec bolj ali manj naklonjen in nenazadnje, kako klient sam pojmuje pravičnost in zakonitost. Ker je to lahko razredno, slojevsko, politično, in ne le pravno-formalno vprašanje, ni čudno, če so se že klasiki marksizma (glej na primer Engels: »Položaj delavskega razreda v Angliji«) ukvarjali z neenakostjo v kazenskem postopku in ugotavljali razločevanje med »spodnjimi« in »zgoršnjimi«, ki je bilo tako očitno pri takratnih »nadzorovalcih«. Ker tako že desetletja ali stoletja

poteka v glavnem pri vlogah nadzorstva, ki pomenijo odkrivanje, pregon, sojenje ali izvrševanje kazni se bomo lotili predvsem teh mehanizmov, čeravno »diskriminacije« ne izvajajo samo le-ti, verjetno pa jo tu najbolj vidimo in občutimo.

a) Policija

Policija je med diskriminatorji tisti mehanizem, ki v glavnem vpliva na to ali se bo sploh začel postopek. Razvija metode sumnjičavosti, nadzorovanja in »pokrivanja« ter izpopolnjuje različne stile oziroma modele policijskega delovanja. Njej najbolj pripada vloga delitve ljudi na deviante in nedeviante. Policija pretežno odloča ali bo dejanje ostalo v temnem polju ali ne, in ali bo ostal storilec neznan, čeravno to ni izključno v njeni moči, toda največkrat ji pripisujemo ta pomen. Glede na to je njena vloga v diskriminaciji prav tako reaktivna in aktivna kot njeno delovanje v odkrivanju deviantnosti. Glede njene aktivne diskriminacije ji očitajo, da se posveča predvsem spodnjim slojem in delavskemu razredu, ki predstavlja večino njenih klientov, medtem ko naj bi šlo pri reaktivnem diskriminiranju predvsem za takšno delovanje, ki ustreza zahtevam posameznega primera in se policija odziva temu primerno, s tem pa seveda različno in nenačelno.⁴

Policija torej glede na svoje zmogljivosti, prodornost v socialne plasti, pokrivanje terena, opremljenost, sposobnost in še kaj, zmore uspešneje nadzorovati v glavnem tisto, kar je vidno, prijavljivo, ali sploh nadzorljivo in laže dosegljivo. Kaj to je, je že dolgo časa znano, toda očitnega napredka izven teh področij ni, kljub velikanskemu vlaganju v policijske dejavnosti z različnimi, tudi političnimi prizadevanji, da bi ji pomagala javnost, z raznimi, tudi ideološkimi rešitvami in rabo znanosti v kontrolizaciji. Zato se prenekateri, toda navadno ne iz spodnjih slojev, ne nemočni, v glavnem ne revni in obrobní, ampak drugi, izognejo odkritju ali prijetju, ali pa so odkriti in prijeti, pa kasneje, kakorkoli opravičijo svoje ravnanje, tako da si izboljšajo položaj v obravnavanju, kolikor sploh pride do postopka.

Zato marsikje po svetu ugotavljajo nesorazmerje v količini aretacij, privodov, kaznovanja in obravnavanja prav med določenimi družbe-

⁴ Glej o tem tudi Bennett, s. 142.

nimi plastmi, raso, narodnostjo, ali etnično pripadnostjo in spoznavajo, da policijske organizacije bistveno vplivajo na porazdeljevanje, ne le »kontrolizacije« marveč tudi pravičnosti, kar je ključno.

Prav zaradi tega je vsaka **policija** najpomembnejši oblikovalec, ne samo kriminalne, ampak tudi prenekatero druge »politike« in povrh vsega vpliva še na to, **koliko bodo imeli dela vsi ostali** mehanizmi formalnega družbenega nadzorstva, ki glede na ureditev kazenskega postopka za njo prevzemajo zadeve, ki jih pošilja tožilcu v pregon.

Ker pa na policijo na splošno prenašajo čedalje več nalog in ker se pogosto ukvarja še z delovanjem, ki je normalno manj skladno z njeno konvencionalno in klasično represivno vlogo, se sama čestokrat odloča za odbiro dejavnosti ali **selektivno zagotavlja uresničevanje svojih nalog**. To prav tako vpliva na obseg njene klientele in s tem v zvezi deluje tudi na količino posameznih vrst ljudi, glede na raso, narodnost, socialno pripadnost oziroma sloj in status posameznika. Ta avtomatizem v neki meri določa še porazdeljenost deviantnosti v prostoru in med družbenimi skupinami, toda zaradi različne prodornosti policije, je lahko ta podoba popolnoma izkrivljena in zmotna. Prenekatero raziskave o nedosegljivosti deviantov in prikritosti kriminalitete kažejo, da je resnični obseg kriminala vendarle drugačen od tistega, ki ga kažejo uradne kriminalne statistike.

Zato bi lahko rekli, da je diskriminatorno delovanje policijskih organizacij lahko čisto **osebno**, odvisno od ljudi, ki opravljajo njene dejavnosti; **organsko**, ker je mehanizem tisti, ki jo izvaja in nazadnje **pravno**, kajti formalno je vendarle pravo tisto, ki jo omogoča, odvisno od stopnje »proste presoje« ali od stopnje kakršnekoli nadzorljivosti policijskih organizacij. S tem v zvezi drugod ugotavljajo, da se policija neredko različno posveča določenemu spolu (npr. paternalizem nad ženskami), izbranim starostnim skupinam (dominacija zlasti nad mladino), nezaščitenim in nemočnim (sumničenje obrobnih, migrantov), da je sovražna do domorodcev (npr. v Kanadi, ZDA, Avstraliji itd.), ogroža zasebnost, kjer naj bi bila le-ta zajamčena (izven javnih krajev) in neustrezno uporablja omrežje informantov, ko ne bi bilo treba (da ne omenjamo drugih oblik skrivnega zbiranja podatkov) itd., kar tako ali drugače povzroča neenakost obravnavanja ljudi in kaže na različno

stopnjo pojmovanja njene vloge v družbi. Ker imajo **spodnje plasti nadzorovalcev največ diskrecije**, je največja možnost diskriminacije prav v policijskih inštitucijah.

b) Tožilstvo

Tožilec je ponavadi povsod tisti mehanizem, ki odloča katera zadeva bo obravnavana v problematiki, s katero se ukvarja pravosodno kontrolno omrežje. Razmejuje tudi, seveda v raziskanih kriminalnih zadevah, kateri storilci bodo procesirani in kateri ne. Tožilcu pripisujejo uresničevanje oziroma izvajanje takoimenovane kriminalne oziroma kazenske politike, čeravno ni pri tem osamljen in bi bilo treba posamezne družbene ureditve skrbno preučevati, da bi ugotovili, koliko je ta organ res tisti, ki je na tem področju najbolj vpliven in koliko se njegova vloga ne zožuje samo na pomen preгона in postane enakopravna ostalim štirim, ki jih v nadzoru navadno poznamo (odkrivanje, pregon, sojenje in izvrševanje kazenskih sankcij).

Tožilstva zbirajo, če smemo tako reči, podatke o dogodkih in dejanjih, ki jih je treba obravnavati, in skrbe za to, da je na voljo dovolj okoliščin za presojo ali bo posamezna zadeva procesirana. V tem smislu **diskrecija tega organa ni majhna**, čeravno je odvisen od prenekaterih drugih kot so na primer pri nas organi za notranje zadeve in preiskovalni sodnik, ki mu pripravljajo vse ustrezno, da lahko odloči o usodi stvari. Količina zadev, ki bodo šle skozi »mašinerijo« kazenskega pravosodja, je torej v **maršičem odvisna tudi od njega**, ki predstavlja eno od pomembnih stopenj odločanja in nenazadnje tudi diskriminacije.

Tožilec je povsod po svetu, zopet odvisno od kazenskega pravosodja, organ, ki vsklajuje pregon ali »kriminalno politiko« z intencijami političnih struktur in je s tem v zvezi različno omejevan v presojah, kako ravnati s posameznimi zadevami. Kolikor je njegova samostojnost pri konvencionalnem kriminalu zagotovljena pa je pri kakšnih gospodarskih, še bolj pa pri političnih » aferah«, včasih že močno vprašljiva, kar se je v zadnjem času pokazalo morebiti tudi pri nas (zlasti ob presojanju pisanja v Novi reviji št. 57 in nekaterih drugih postopkih s politično vsebino v drugih republikah).

Neredko se opaža, da je »pregon« in s tem v zvezi dejavnost tožilstva na nižjih ravneh, vča-

sih v rokah kakšnih nepravosodnih dejavnikov, ki se v obravnavanju posameznih zadev vpletajo s strani in vplivajo na njegov potek. S tem se seveda še povečuje možnost diskriminacije in neenakost deviantov, to toliko bolj, če postajajo sumljivi samo nekateri in če zadeve ocenjujejo odvisno od trenutka oziroma poudarjanja pomembnosti posameznih dogodkov, ki se čestokrat v »političnosti« vrednotijo tudi iracionalno ali po nepotrebnem politizirajo.

c) Sodišče

V literaturi in tudi sicer v vsakdanjem življenju je zadnje čase dosti razprav o sojenju. Čestokrat **dvomijo v arbitrarnost sodišč**, njihovo **nepristranskost** in celo v **neodvisnost**. Zlasti za socialistične družbe prihaja v ospredje vprašanje samostojnosti sodišč, ki je včasih, kljub zagotavljanju političnih sil ali vplivnih posameznikov — dvomljiva. Kliente zlasti motijo razlike v sodbah, o katerih menijo, da kljub istovrstnosti dejanja, enakosti spremljajočih okoliščin in podobnosti storilcev prihaja do različnih kazni. Razlikovanje pojasnjujejo z individualizacijo kaznovanja, po kateri se ne sodi dejanju, marveč njenemu povzročitelju. Pri tem pa se gotovo premalo upošteva in vrednoti tiste, ki kazni izrekajo, saj navsezadje ni objektiviziranih meril za tehtanje posameznih relevantnih okoliščin in je seštevek oteževalnih in olajševalnih okoliščin močno ali povsem subjektiviziran. Prihaja celo do pojava, ko se iste okoliščine nekomu štejejo v zlo, medtem ko so drugemu v prid.

Zato ima tudi v tem smislu **sodišče veliko možnost diskrecije** v sodnikovi samostojnosti upoštevanja posameznega dejstva. Zato se tudi ne sprašujejo zaman »koliko naj bo sodišče samostojno, kako naj se izraža njegova samostojnost, komu in do kakšne stopnje naj bo sodišče odgovorno, ali ne bi bilo bolj primerno, če bi o storilcu bolj odločal kakšen politični ali vladni organ?«⁵ Da bi se izognili preveliki arbitrarnosti, so ponekod pripravili napotila, kako uporabljati sodno diskrecijo, da ne bi bila diskriminacija prevelika in te napotke imenujejo metode »a) the ought; b) the is; in c) the believed — is«.⁶

Ni naš namen ob tej priložnosti razpravljati o metodah sojenja, o vplivih šolanja na sodnikovo odločanje, o njegovi slojevski ali razredni pri-

padnosti, o občutkih odvisnosti ali ogroženosti in o raznih okoliščinah, ki se lahko negativno odražajo na ravnanje s klienti, kajti ponekod menijo, da so storilci določene rase strože kaznovani, da sodišča bolj neizprosno kaznujejo spodnje sloje, marginalne, revne in nezavarovane, da bolj razumevajoče obravnavajo pripadnike svojega sloja kakor tiste, ki so od njih v večji »socialni razdalji« in da različno dojemajo dejanja višjih in srednjih slojev od prestopkov spodnjih plasti. Poleg tega na splošno spoznavajo tudi veliko različnost v izrekanju sankcij pri posameznih sodnikih, saj en sodnik za neko dejanje izreka pretežno določene kazni, drugi pa za ista ravnanja pretežno čisto druge sankcije.⁷ Pri tem sklepajo, da gre za razločke v vrednotah in stališčih posameznih sodnikov, ki so se jih navzeli z večletnim delom, oziroma prakso razsojanja.

Ker sojenje in sploh celotna ureditev kazenskega pravosodja omogočata izredno diskrecijo oziroma rabo proste presoje pri odločanju o zadevah ljudi, ki zato čutijo, da so različno obravnavani in s tem tudi diskriminirani, in teh je največ med revnimi, manjšinami, proletariatom itd., so se problematike ponekod lotili z veliko raziskovalno pozornostjo, zlasti v zahodnem svetu. Pri tem največkrat ugotavljajo, da razločki res obstajajo, da brez sodne diskrecije kratkomalo ne gre, da gre pogosto res za konfliktne poglede posameznih sodnikov, da je v »filozofiji kaznovanja« veliko vrzeli, nedorečenosti in različnosti itd., toda na splošno (zlasti v zahodnem svetu) vendarle ni tako hudo, če upoštevamo različne okoliščine, ki so jih sodniki uporabljali za odločanje o takšni ali drugačni kazni.

Sodnik iz urbaniziranega okolja v ZDA morada bolj profesionalizirano opravlja svoje dejavnosti, sodnik na jugu te države pa je v nasprotju z drugimi, zaradi manjšega pričakovanja od črncev bolj prizanesljiv do njihove kriminalitete. Sodnik na ruralnem območju naj bi bil bolj izpostavljen javnosti pa se zato bolj trudi, da bi bil pravičnejši⁸ itd. Drugod zopet ugotavljajo drugačne okoliščine, ki določajo neko »splošno linijo« kaznovanja in ki bolj ali manj opravičuje »rezultat« kljub očitkom, ki izhajajo kar počez in jih v zadnjem času tudi pri nas ni malo, ko primerjajo kaznovorno politiko med republikami, sojenje posameznim vrstam kaznivih

⁵ Wilkins, s. 204.

⁶ Prav tam, s. 207.

⁷ Albanese, s. 262.

⁸ Myers/Tolarico, s. 384/5.

dejanj ali vrednotenje posameznih okoliščin, ki narekujejo pregon itd.

Skratka, nezaupanje ali dvom v »sojenje« ni le naš problem. Le-ta se je pri nas pojavil zlasti v zadnjem času, medtem ko vlada po svetu ciklično zanimanje zanj že več ali manj od nekdanj, ker gre ponekod za družbe, ki so še bolj razklane, kot je naša. Toda le redkokdaj se uresničuje tisto, kar pravi Vasiljevič,⁹ »da je sodnikova moralna dolžnost, da opusti svoj poklic, če zakoni, po katerih naj bi sodil, ne ustrezajo njegovemu pojmovanju, morali in resničnosti«.

d) Zapori

Zapori in vsi tisti mehanizmi, ki kakorkoli odločajo o čem, kar zadeva obsojenca, potem ko je bila izrečena pravnomočna sodba, prav tako razpolagajo z veliko diskrecijo, ne glede na oblike rehabilitacije in celo postpenalnega tretmana. Na sploh morebitna diskriminacija najbolj prihaja do izraza v zaporih, v katerih so obsojenci »na kupu« in se primerjajo in »tehtajo« med seboj, ugotavljajo sestavine sojenja ter spoznavajo »krivice«, ki so se jim zgodile v kazenskem postopku. Zato se velikemu številu obsojencev, zlasti ko pridejo v zapor, zdi, da so bili obsojeni nepravilno, kar za njihovo resocializacijo ni tako nepomembno.

Veliko diskrecionarnih odločitev zlasti v pomenu discipliniranja, vzgoje in terapije, ima v svojih rokah osebje zaporov, ki mora poleg ciljev same ustanove, vzdrževati tudi red in uravnavati dejavnosti, ki jih posamezni zapor opravlja. Od tod različni procesi akulturacije in prizonacije, ki se v strokovni literaturi čestokrat vrednotijo kot določeno nasilje nad svobodo ljudi v teh totalitarnih ustanovah. In tam, kjer je osebne svobode zelo malo in je na sploh omejevana, navadno tudi z normami, je hkrati tudi dosti možnosti za odločanje o njej in to od dovoljevanja izhodov do predčasne izpustitve iz zapora, da ne omenjamo vrste različnih drugih možnosti, s katerimi so ljudje v zaporih lahko »prizadeti« in s tem med seboj diskriminirani. Kajti diskriminacija vedno izhaja iz primerjav med seboj in zapor je za to najbolj primerna ustanova. Ne pravijo zaman, da zapor kot totalna institucija »nujno ponižuje, kvari in popači osebnost z oblikovanjem prilagojevalnih in obrambnih mehanizmov v zaprtem okolju«.¹⁰

»Discipliniranje« v zaporih in sploh penitenciarne, poboljševalne, vzgojne in podobnih ustanovah (vključno s šolami) je vedno vezano na odločitve osebja, ki lahko iste »stvari« različno pojmuje, pojasnjuje in o njih odloča, čestokrat na temelju čisto osebnega dožemanja okoliščin, razumevanja posameznika in pravil vedenja. Zato v teh mehanizmih ni malo »krivic«, ki se lahko obravnavajo čisto subjektivno, toda to je vedno pomembno za tistega, ki ga zadeva.

2. Stereotipi(ziranje)

Že nekaj časa z velikim zanimanjem preučujejo zlasti kriminalno stereotipiziranje predvsem zaradi diskriminacijskih vplivov. Stereotipiziranje vzbuja in opravičuje prenekatero dejavnosti, omogoča sumničavost, razločevanje ljudi, bodisi posameznikov bodisi celih skupin, tja do tega, da nekateri stereotipi postajajo sredstvo za delitev ljudi v posamezne skupine, bolj ali manj prikladne za določeno nadzorstvo ali kakšno drugo obravnavanje. Zato prihaja do verovanja v resničnost vlog, ki se posameznim stereotipom pripisujejo, seveda od tistih, ki imajo moč, da to delajo.

S tem nedvomno nastajajo posamezne izolirane skupine, ki postajajo stanovanjsko, telesno, socialno, kulturno ali kako drugače segregirane, getoizirane, kot na primer duševno bolni, delinkventni in kriminalni, narkomani in alkoholiki, stari in zaostali, brezdomci, homoseksualci in prostitutke, predkaznovani in bivši obsojenci, migranti, pa invalidni, revni in sploh neprivilgirani itd. Te skupine izriva družba v obrobnost in posamezniki z več takimi lastnostmi hkrati postajajo večkratni obrobneži ali »superoutsiderji« in kot taki, pogosto ne le vedenjski, marveč tudi socialni in zdravstveni problem, kolikor ne še kak drug. Zanje se začenjajo ponekod zanimati tudi biokriminologija in fizična antropologija zlasti v tistih ureditvah, v katerih bi posebno radi odvrnili pozornost od neugodnih družbenogospodarskih, socialnih in političnih razmer, v katerih so te skupine posebno številno zastopane, tako da postajajo širši družbeni, torej tudi politični problem.

Marginalizacija s stereotipiziranjem, ki ni brez učinkov na delovanje nadzorstvenih mehanizmov, kolikor nadzorstvo samo ni neposredno udeleženo v različnih klasifikacijah ljudi, je go-

⁹ Vasiljevič, s. 237.

¹⁰ Fragoso, s. 5.

tovo sredstvo za diskriminacijo, ki jo kot tako, kakor vemo iz kriminologije, nenazadnje sprejemajo celo tisti, ki jim je vsiljena. Zato med diskriminiranimi naletimo na izjemno veliko ljudi z vedenjskimi in drugimi težavami, neredko vzbujenimi tudi s kontrolnimi dejavnostmi, hkrati ko je med njimi dosti tudi na najrazličnejše načine viktimiziranih. Gotovo pa je njihova največja viktimizacija, ki jih neposredno in ves čas zadeva, tista, ki izhaja iz družbene diskriminacije in se je je težko ali sploh nemogoče znebiti.

3. Oblike diskriminacije

Diskriminacije nastajajo zaradi neenakega obravnavanja ljudi, bodisi zaradi njih samih bodisi zaradi njihovih dejanj. Za ta namen je kot nalašč prispodoba, ki jo navaja Armstrong¹¹ po MacDonaldu, ki za istovrstno ravnanje opisuje različno vrednotenje z naslednjim primerom. »Če gre moški mimo stanovanja in se ustavi, da bi gledal neoblečeno žensko skozi okno, je prijet kot oseba, ki kuka (voyeur — opomba J. P.). Če pa gre ženska mimo stanovanja in se ustavi, da bi gledala skozi okno neoblečenega moškega, je ta moški prijet kot ekshibicionist.« Morda ta opis ni najboljši za razmišljanje o diskriminaciji, je pa vendarle poučen spričo spoznanj, da je veliko odvisno od »oči opazovalca« in razsojevalca. Diskriminacija se začne pri njem že zaradi ustaljenih stereotipov, ki nas ljudi čestokrat obvladujejo tudi glede vrednotenja drugih po njihovih lastnostih. Ti stereotipi pa so pogosto določeni vnaprej zaradi političnih, ideoloških, religioznih, družbenih, osebnih ali kakšnih drugih predsodkov.

Ker pa nas v tem kontekstu zanimajo predvsem oblike diskriminacije, se bomo na kratko lotili naslednjih: zakonodajne, rasne, razredne oziroma slojevske, narodnostne oziroma etične, politične, spolne, verske in socialne.

Zakonodajna. Določeno diskriminacijo uvaja že pravo nasproti različnim ljudem in jih želi razločevati po posameznih lastnostih ali okoliščinah zaradi političnih, gospodarskih, poklicnih, delovnih, družinskih, kriminalnopolitičnih in drugih razlogov. Tudi nadzorstveni vzroki pogosto ne zaostajajo v določbah zakonodaje, saj gre v njej pogosto za telesno, duševno, statusno

ali kako drugo razločevanje in nenazadnje tudi rasno. Posledica je različno obravnavanje in temu ustrezno sojenje, kolikor pride do kazenskega postopka.

Rasna. Verjetno o ničemer drugem ni toliko napisanega v zadnjem desetletju kot o rasni diskriminaciji. Pomeni razvrednotenje ljudi zaradi rase, pri čemer naj bi bile nekatere manj vredne od drugih. Najskrajnejša oblika je gotovo apartheid, ki predstavlja superiornost bele rase nad črno in drugimi. S to doktrino ljudem kratijo najbolj temeljne pravice, ki jih omejuje tudi pravo, torej gre hkrati tudi za zakonodajno diskriminacijo.

Kljub enakemu pravu pogosto prihaja do rasne diskriminacije v obravnavanju ljudi že iz nadzorstvenih razlogov. Tako domnevajo, da so na primer ponekod črnci bolj ogroženi od drugih, da storijo več kaznivih dejanj, pogosteje so obravnavani od nadzorstva in v zaporih prevladujejo predvsem črnci. Zgodovinsko zakoreninjeni rasizem neke vpliva na doslednejši pregon črnih in na njihovo strožje kaznovanje, še posebno v primerih, ko so njihove žrtve — belci. Ker naj bi bili črnci največkrat tudi revni, je to seveda okoliščina, ki ustvarja dvakratno neugodnost,¹² vsaj tako menijo prenekateri pisci.

Razredna (slojevska). Biti reven pomeni, biti v spodnjem razredu ali nižjih družbenih plasteh. S statusom revščine je posamezniku marsikaj onemogočeno. Reven je že vnaprej sumljiv, predvsem ko gre za premoženjski oziroma koristiljubniški kriminal. Reven, nezaposlen ali brezposeln (ne le brezdelen) je okoliščina, ki privlačuje nadzorstveno pozornost. In komur velja več pozornosti, je že diskriminiran, ker ni enak drugim. Ali je zato med spodnjimi plastmi odkritih toliko deviantov? Ljudje iz spodnjega razreda naj bi bili pogosteje krivi in strože kaznovani kot tisti iz višjih, čeravno v sodbah ne prihaja do očitnejših razločkov v poudarjanju razrednih interesov za različno obravnavanje ljudi iz spodnjih plasti pred kazenskim pravosodjem. Nekatere tuje raziskave ugotavljajo, da so stališča v zvezi z revščino in morebitno razrednostjo pretirana in da ni nekih posebnih razlogov za drugačno obravnavanje belih in bogatih, kjer žive skupaj s črnimi in revnimi.

Narodnostna (etnična). V zadnjih letih imamo tudi pri nas težave v zvezi z različnimi narodnostimi vprašanji in s šovinizmom, ki je včasih lahko ocenjevan kot kriminal in zato morebiti

¹¹ Armstrong: Females — protected but unequal, Crime — Delinquency 23, 1977, 2, s. 119.

¹² Hindelang, s. 307.

različno obravnavan, pogosto odvisno od čustvenega presojanja posameznih pojavov in družbenih procesov, ki ga povzročajo. Tudi pravo ali varstvo pravic lahko prispeva h konfliktom in ustvarja razlike med storilci in žrtvami posameznih narodnosti (gl. Pihler Stanko: Ustavna ovlaščanja SR Srbije u regulisanju krivično-pravne materije, Pravni život 36, 1986, 12, s. 1197—1212). Posebno so lahko problematični odnosi med obsojenci posameznih narodov v zaporih (gl. npr. »Politični zaporniki v Jugoslaviji«, Delo, v 31. nadaljevanjih, od 3. 6. 1987 do 11. 7. 1987), kar v bistvu lahko sega v razmišljanja o politični diskriminaciji.

Politična. Rasna, etnična, razredna ali kakšna druga podobna diskriminacija v večini primerov sega v političnost in v posameznih sestavinah ali pa kar pretežno lahko predstavlja hkrati tudi politično diskriminacijo še posebno zato, ker se zlasti v razmerah socializma prenekateri pojavi radi politizirajo. Ranljivost posameznih pravnih ureditev je zlasti očitna pri političnih deliktih, ki pa jih praksa različno vrednoti glede na čas, prostor in ljudi, jih različno dojema in od tega odvisno nanje reagira, nenazadnje tudi z individualiziranim delovanjem, pogosto različno glede na posamezne države. To gotovo ustvarja diskriminacijo na temelju »političnosti« ali politike trenutka, še posebno, če pravo omogoča veliko diskrecionarnost.

Spolna. Diskriminacija nadzorstva glede na spol bodisi storilcev bodisi žrtev, je prav tako med močno poudarjenimi negativnimi pojavi. Pri tem gre predvsem za to, da so moški različno obravnavani kot ženske. Ker po svetu, še vedno (ne povsod enako) v nadzorstvenih mehanizmih prevladujejo moški, pripisujejo drugačno obravnavanje žensk določenemu spolno utemeljenemu paternalizmu enega spola nad drugim, torej moških nad ženskami. Le-ta se izraža različno, celo nasprotujoče, bodisi kot blagost v obravnavanju, bodisi kot strogost.¹³ Obenem pa marsikdaj že pravo vsebuje za ženske ali »protektivne« določbe ali pa vsebuje sankcije za dejanja, ki jih zlasti v spolnosti store ali samo ženske ali samo moški. To seveda spet sodi v zakonodajno razločevanje ali diskriminacijo, toda raziskovanja po svetu se dosti bolj ukvarjajo z razlikami med spoloma v obravnavanju pred nadzorstvenimi mehanizmi od storitve oz. prijete do sojenja in postpenalnega

tretmana, to je od policije do zaporov. Ugotavljajo, da se nadzorstvo nasproti ženskam zgleduje po patriarhalni avtoriteti, da posamezni spol diskriminira, da obstaja nad ženskami tako imenovani sodni paternalizem z različnimi izidi itd. in nazadnje »da se diskriminacija odraža v spoznanjih, ki kažejo, da sodni uradniki uporabljajo različne podatke ali uporabljajo iste podatke različno, ko se ukvarjajo z različnimi skupinami storilcev«.¹⁴

Verska. Ponekod se pojavi diskriminacija v nadzorstvu tudi na verski podlagi, morebiti povezani še s kulturnimi in rasnimi razlikami med ljudmi, zlasti če gre za manjšine, za ostanke kolonialnih razmer in religiozni sinkretizem (hkratni obstoj verovanja in obredov raznih verstev v isti družbi).

Socialna. Ta nastaja prav tako v odnosih bogati—revni, v razmerah migracij in sprejemanja sezonskega delavstva, dovoljevanja zaposlovanja, nezaposlenosti in diferenciaciji nastajevanja itd. Pri tem gre za kratenje temeljnih človeških pravic, za različno obravnavanje prizadetih, nemočnih in neuglednih, revnih in nezaščitnih, ki so zaradi neenakosti marsikdaj prikrajšani v postopkih pred nadzorstvom, strože obravnavani ali so jim kakšne pravice težko dosegljive ali sploh nedosegljive, kolikor sploh niso sumljivi, kadar se pojavijo dogodki, za katere pridejo v poštev kot možni storilci.

Kolikor so oblike kakršnekoli diskriminacije, kakorkoli lahko subjektivne in morebiti še sorazmerne pa jih je navadno vendar težje prikazovati številčno, torej tudi raziskovalno in znanstveno. Zato marsikaj ostaja v okviru domnev ter intuitivnosti zlasti v občutkih prizadetih.

4. Diskriminiranci

Prenekateri mehanizmi formalnega družbenega nadzorstva se ne zanimajo dosti, kako jih dojemajo njihovi klienti, kako dojemajo obravnavanje, ki ga doživljajo na svoji koži in kakšne posledice ima to za odnose med njimi in javnostjo. Ton razumevanja med javnostjo in mehanizmi nadzorstva pa gotovo dajejo ljudje, ki so imeli stike z le-tem, to pa so predvsem storilci in žrtve kaznivih dejanj, čeravno se družbeno nadzorstvo ukvarja še s prenekaterimi dru-

¹³ Glej o tem zlasti Armstrong, s. 109.

¹⁴ Adams, s. 295.

gimi vprašanji in ne le s kriminalnim nadzorstvom. Zato se za naše razmišljanje storilci in žrtve kažejo kot najbolj poglobljena klientela nadzorstvenega sistema, hkrati ko je diskriminacija naravnana bodisi k storilcem bodisi k žrtvam kaznivih dejanj.

a) Storilci

Storilce ali celo možne storilce lahko diskriminirajo že mehanizmi odkrivanja glede na kontrolo lokacij, kjer se morebiti devianti nastanjajo ali prebivajo, kar je v kriminologiji znano kot spoznanje, ki izhaja iz takoimenovane »ekološke kontaminacije«. ¹⁵ Prebivalec s soseščino pogosto privlačuje pozornost glede na to, kako tam živi in kakšen je in koliko je sumljiv glede na stike, ki jih vzdržuje in ravnanja bodisi v zvezi z javnim redom in mirom bodisi kako drugače. Zato neposredno nadzorstvo skrbi za kontrolo nad takimi sumljivimi soseškami, od navadnega patroliranja do poostrelega nadzora nad znanimi storilci kaznivih dejanj, nad katerimi je organizirano posebno opazovanje, odvisno od ravni nevarnosti in klasifikacije v katero spadajo.

Klasifikacije močno spremljajo ljudi v obravnavanju pred nadzorstvom in od nje so pogosto odvisni posamezni ukrepi, ki jih prizadenejo, od policijskega obravnavanja do sojenja, postpenalne pomoči po eni strani in pokazenskega nadzorovanja po drugi. Čestokrat so tudi kazenske sankcije odvisne od slovesa klienta, ki si ga je pridobil v svoji kriminalni karieri. Zato tudi individualizacija kazenskih sankcij, če jo gledamo z vidikov različnih možnosti obravnavanja podobnih ljudi, ni vedno nujno »pravična« v očeh obsojencev, ki se med seboj primerjajo in navadno ne zmorejo tehtati subjektivnih okoliščin svojega ravnanja. Le-ti vrednotijo predvsem dejanja z njihovimi zunanjimi značilnostmi, ki so si pogosto lahko podobne in jih je mogoče dosti bolj uspešno primerjati in stopnjevati kakor skrite posebnosti človekove osebnosti z njeno motiviranostjo in še čem drugim.

Sojenje storilcev je sploh v središču zanimanja raziskovalne pa tudi publicistične pozornosti in ni malo spoznanj o diskriminatornem ocenjevanju okoliščin, pomembnih za izrek kazni, ki pretežno zadevajo izvenpravne oz. nepravne dejavnike, ki so kot takšni predvsem predmet

diskrecionarne presoje. Vsaka diskrecionarnost pa prinaša različnost in s tem tudi strožjo ali milejšo sankcijo.

b) Žrtve kaznivih dejanj

Od »ranljivosti« žrtev je odvisna stopnja prijavljanja kaznivih dejanj, ki so jih morale utrpeti. Žrtve kriminala so pred mehanizmi nadzorstva pogosto zanemarjene, zato se zlasti v viktimologiji v zadnjem desetletju potegujejo za to, da bi žrtve v kazenskem postopku obravnavali s podobno pozornostjo kot storilce kaznivih dejanj. Od tod, ne le diskriminacija žrtev na splošno v razmerju do storilcev, marveč tudi **diskriminacija med različnimi žrtvami**, po spolu, po rasi, po narodnosti ali etnični pripadnosti, družbenem statusu itd. Zato se pomen žrtev začne že s prijavljanjem oškodovanosti, saj žrtve nosijo »ključ v rokah« za delovanje nadzorstva v vseh tistih primerih, pri katerih gre za reaktivno delovanje, to pa je v večini. V tem pogledu gre za »reaktivno mobilizacijo mehanizmov nadzorstva nasproti proaktivni strategiji« ¹⁶ obravnavanja deviantnosti, ki pa po svojem deležu vidno zaostaja za tistim, kar nadzornim mehanizmom sporočajo oškodovanci s kriminalom. Prav v tem pogledu se zadnje čase z večjim zanimanjem ukvarjajo z »diferencirano odzivnostjo« nadzorstva nasproti žrtvam, kajti njegova pozornost ne bi smela ostati naravnana le k storilcem, ampak tudi k oškodovancem (suspect — directed / victim — directed). ¹⁷ In če je tako, potem prihaja tudi tu do odbiranja (selekcije in diskrecije), kjer je to mogoče. To pa se lahko najbolj vidi kolikor gre pri policiji za proaktivno delovanje, pri drugih nadzornih mehanizmih pa za različne druge načine, zlasti v okviru možne diskrecije in upoštevavanja nepravilnih dejstev za izid kazenskega postopka. Zato prihaja do vprašanja, koga nadzorni mehanizmi bolj varujejo, med katerimi posamezniki, skupinami ali sloji in mehanizmi nadzorovanja so razmerja bolj zaupljiva, razumevajoča, bolj odgovorna in zato morda tudi manj diskriminatorna.

Diskriminacija med žrtvami kaznivih dejanj oziroma nad njimi se kaže kot **ново področje**, ki vzbuja pozornost predvsem zaradi prednosti, ki jih imajo nekateri oškodovanci.

¹⁶ Reiss, s. 184.

¹⁷ Smith et al. s. 246.

¹⁵ Glej Smith et al. s. 247.

5. Negativne posledice diskriminacije

Z diskriminacijo takšne ali drugačne stopnje, je v nadzorovanju vedno treba računati. Če je tako, potem je treba tudi spoznavati razloge zanjo, posledice in možnosti odpravljanja. Razlogom v zadnjem času, vsaj kot je očitno iz tuje literature, namenjajo nemalo pozornosti in **diskriminacije različnih vrst skrbno preučujejo**, nenazadnje tudi zato, da bi se branili pred neprijetnimi posledicami, saj navsezadnje tudi **diskriminacija ustvarja različne vrste žrtev**. Pred nadzorstvom gre glede na obe poglavitni vrsti klientov lahko celo za dvakratne žrtve (žrtve kriminala in žrtve nadzorstvene diskriminacije), in tudi med storilci ni malo oškodovanja zaradi diskriminatornega ravnanja pred različnimi nadzorovalnimi inštitucijami, od policije do zaporov in še od koga drugega, morebiti psihiatrije, socialnega dela, carine, inšpekcij itd. Žrtve diskriminacije so torej različne, značilno zanje pa je, da so **žrtve mehanizmov nadzorstva**, zaradi uradno dopustnega obravnavanja in nemalokrat tudi prisiljevanja, zaradi različnega obravnavanja, ki ni nujno tudi nezakonito in protipravno, ampak dovoljeno, le da zanje ni pravično in sprejemljivo.

S tem nikakor nočemo reči, da ni zavestne diskriminacije, saj jo neredko ugotavljajo kot ekscesivnost pravne ureditve nad določenim prebivalstvom ali klienti ali pa kot zlorabljanje pooblastil nadzorstvenih struktur ali posameznikov v njih nasproti izbranim ljudem ali skupinam, s katerimi ravnajo diferencirano in s tem diskriminatorno. **Razlogi za to so različni, od političnih, gospodarskih, narodnostnih, etničnih in drugih**, le s posledicami se ukvarjajo z manjšo pozornostjo. Čeravno dosti beremo o vzročnosti in pojavnih oblikah diskriminacije pred katerimkoli oblikami mehanizma pa se zdi, da ni dosti skrbi za to **kaj diskriminacija te vrste rojeva** in kakšne utegnejo biti njene posledice. Res da je, če smemo tako reči, **nadzorstvena diskriminacija le ena izmed mnogih možnih diskriminacij** in morda včasih le »stranski produkt« kakšne druge, dosti močnejše in globalne, pa je vendarle res, da prihaja od mehanizmov, ki skrbijo za tisto, kar se včasih izrojeva v svoje nasprotje. To je, da ustvarjajo iz pravičnosti — nepravilnosti, iz zakonitosti — nezakonitost, iz konvencionalne zadeve — politično afero, ali iz pravosodne neodvisnosti zapadajo v spolitizirano delovanje, ki se uporablja za urejanje ne-

prijetnih zadev, ki z enakopravnostjo in enakostjo med ljudmi nima dosti zveze. Zato pojavi diskriminacije pri ljudeh ustvarjajo segregacijo raznih vrst, nadzorstvo ali posamezni njegovi mehanizmi pa se potiskajo v izolacijo, v odtujevanje od javnosti, klienti jih odklanjajo in zavračajo sodelovanje tam in takrat, kadar bi to bilo za nadzorstvo najbolj potrebno.

Ugotavljajo, da so tisti, ki se ne zavedajo svojih temeljnih pravic, pogosteje žrtve nepravilnosti in da vednost o njih onemogoča, ne le diskriminatorno obravnavanje po nadzorstvu, ampak pogosto odvrča alienacijo.¹⁸ **Diskriminatornost in marginalnost**, ki ju ustvarja ali prispeva k njima tudi neustrezno nadzorstveno obravnavanje **ni brez vplivov na politično in kulturno integracijo ljudi**. Marginalnost pa se sploh povezuje z odklonskostjo in navsezadnje bi bila lahko nadzorstvena diskriminacija razlog za sekundarne ali terciarne deviacije ne le kot kriminološki in socialni, marveč kot družbeni problem z vsemi razsežnostmi, ki preraščajo individualne razmere.

Različno obravnavanje manjšin, ljudi iz spodnjih slojev, neposlušnih, obrobni, migrantov, ljudi s problemi, vključno z vedenjskimi, pa morebiti mladih in starih, revnih, neizobraženih itd., tudi ni v skladu z izhodišči o temeljnih človeških pravicah. Zato »kršitve« teh pravic ustvarjajo nezaupanje v mehanizme represije, negodovanje, odpor in kritično razmišljanje, kar ni brez političnih posledic. Nadzorstvena diskriminacija ni nov pojav, je pa lahko zelo zapleten in čestokrat manj viden, ker se lahko skriva za »pravnimi floskulami« in legalnostjo, čeravno sploh ne gre za to, marveč za čisto nekaj drugega, kar pa je treba skriti za formalizmom.

To gotovo spodbuja prizadevanja, da bi se s posledicami nadzorstvene diskriminacije ukvarjali s podobnim zanimanjem kot z njeno vzročnostjo.

6. Obvladovanje diskriminacije v nadzorovanju

Velja poudariti, da se v demokratičnem svetu povsod trudijo, da bi nadzorstveno diskriminacijo omejevali in jo onemogočali tako s političnimi kot s pravnimi in drugimi sredstvi, nenazadnje tudi z vzgojnopedagoškimi in funkcio-

¹⁸ Albrecht/Green, s. 218.

nalno-organizacijskimi. Kolikor gre za zakonodajno diskriminacijo, je ta seveda v njenem zoževanju ali morebitnem odpravljanju predvsem odvisna od politike družbene ureditve in od tega, ali jo le-ta želi omejevati normativno. Ker pa prenekatera izhodišča Organizacije združenih narodov, sprejeta za ravnanje z ljudmi na vsej zemeljski obli, ne glede na to, kaj so, kakšni so in kje so, skušajo odpravljati različne oblike diskriminacije med ljudmi in nad ljudmi, je **zakonodajne diskriminacije, vsaj formalno, čedalje manj. Ostaja pa dejanska in to fenomenološko predvsem na področjih, ki jih omenjamo tudi v tem sestavku.**

Zato je pri tem ključno, ali **diskriminacijo** tudi pri nadzorstvenem delu **sploh priznavajo** in jo želijo dojeti spričo tega, da je lahko njena percepcija odvisna od ocenjevalcev, oziroma od tega ali je posameznik v vlogi nadziranca ali nadzorovalca, ali je kdo klient ali policist, tožilec, sodnik oz. paznik v zaporu itd. Zato je ta diskriminacija v marsičem odvisna od pomanjkljivosti kontrole, ki je bodisi zakonodajna oziroma pravna bodisi javna. Ključni koncept je **enakost med ljudmi in pravičnost ravnanja z njimi**, in ta koncept vsebuje predvsem protektivno pravo, ki hkrati marsikdaj omogoča tudi varovanje pred diskriminacijo in uravnava morebitne pritožbene tokove k mehanizmu za obravnavanje diskriminacije, ki niso samo upravni ali sodni, marveč tudi politični. Skoraj vse **politične stranke dopuščajo različne oblike pritoževanja zoper razne krivice**, ki jih čutijo ljudje, poleg drugih tudi z delom nadzorstvenih mehanizmov. Seveda pa pri tem ne gre prezreti pritožbenih pravic klientov v samem kazenskem postopku, hkrati ko je marsikje še obvezna obramba revnih, organizirana pravna pomoč zanje in drugo, ki naj odpravlja socialnopsihološke zapreke upiranju diskriminaciji, ki neredko izhaja tudi iz nepoznavanja prava oziroma pravic posameznika in pravne nevednosti, kolikor v kakem (diktatorsko vojaškem) režimu ne gre za strah pred oblastjo in maščevanjem njenih kontrolnih mehanizmov, vključno z vojsko.

Seveda pa morebitno diskriminacijo omejujejo tudi z odbiranjem ustreznih metod dela, tehnološkim razvojem nadzorovanja, omejevanjem diskrecije, kontrolo vdiranja v zasebnost, sodelovanjem ljudi v posameznih fazah obravnavanja odklonskosti, odpravljanjem posegov z agenti-provokatorji itd. Ker je sojenje zelo pomembna faza za porajanje diskriminacije se

zlasti trudijo za ustrežnejša napotila pri ravnanju z dejstvi v izrekanju sankcij predvsem zato, da bi bilo čim manj razlik in neenakosti med obsojenci,¹⁹ ne glede na to, ali gre za razredno, politično, rasno, narodnostno ali kakšno drugačno ustvarjanje razločkov.

Ker diskriminacija med ljudmi nastaja tudi zaradi prevelike »proste presoje« (diskrecija) v nadzorovanju, jo omejujejo še z izenačevanjem vrednot v razmerjih nadzorstvo—javnost, s strožjim nadzorstvom nad nadzorovalci, z ustrežnejšim vzdušjem v nadzorstvenih mehanizmih, z jasnejšim določanjem diskrecije, s preučevanjem družbenih tokov in procesov in seveda tudi s spreminjanjem prava.²⁰ Seveda pri tem ne gre zavreči tudi **visoke stopnje profesionalizacije** nadzorstvene dejavnosti in ustvarjanja višje morale (l'esprit de corps). Nenazadnje pa bi bilo manj diskriminacije, če bi izboljševali stike med posameznimi (zlasti konfliktnimi) družbenimi plastmi, narodi in manjšinami, rasami, verstvi oziroma verskimi skupinami tja do političnih strank.

Upiranje diskriminaciji in z njo povezani diskreciji in selekciji ne more biti uspešno brez raziskovalnega in analitičnega dela, ki naj omogočita ugotavljanje bistvenih okoliščin tega pojava, ki ima poleg nekaterih drugih tudi politične posledice. Zato zlasti v zahodnem kapitalističnem svetu ni malo raziskav o diskriminaciji z najrazličnejših gledišč, tako pravnih kot nepravnih. Z njimi odkrivajo **genezo diskriminacije** in skušajo blažiti ali vsaj spoznavati njene posledice, ponekod pa celo uspevajo popraviti kakšno stanje s posameznimi programi, ko se ugotavlja, da so bile posamezne skupine zaradi svojega položaja preveč diskriminirane nasproti drugim, na primer, nekatere skupine ljudi morajo v zapor zaradi svoje revščine, ker ne morejo plačevati denarnih kazni, ki so jih doletele.²¹

Pri nas si zelo malo prizadevamo, da bi ugotavljali nadzorstveno diskriminacijo naproti klientom, čeprav posamezni primeri, opisani v sredstvih javnega obveščanja kažejo, da obstaja. Poskus raziskovanja razredno socialnih sestavin storilcev kaznivih dejanj v Splitu²² pa je že pri mladoletnikih potrdilo neenakost med »do-

¹⁹ Glej na primer Wilkins, s. 205—208.

²⁰ Glej tudi Reed, s. 56—59.

²¹ Glej Krieg et al: Weil Du arm bist, musst Du sitzen, Monatschrift... 1984/1, s. 25—38.

²² Glej Prvan, s. 119.

mačimi« in od drugod prihajajočimi delinkventi na območju okrožnega sodišča. Ali to pomeni, da nismo imuni pred nadzorstveno diskriminacijo v »samoupravnem socializmu«?

Sklep

S tem sestavkom smo se lotili razmišljanja o »nadzorstveni diskriminaciji« kot smo jo imenovali za naš namen predvsem zato, da bi morebiti vzbudili zanimanje za vprašanje, ki je pri nas kot mnoga druga nadzorstvena, močno zanemarjeno. Ker je bilo »nadzorovanje« dolgo časa »tabu« tema, kar je socializmu dokaj imenitno, se nikoli ni nihče resno spraševal, kakšne krivice lahko doživljajo ljudje zaradi morebitne spolne, razredne, politične, verske, gospodarske, narodnostne ali kakšne druge različnosti, in kako lahko te razlike povzročajo neenakost med ljudmi in s tem načenjajo zakonitost in pravičnost, ki jim jo omogoča pravo — vsaj formalno. Kot na prenekaterih drugih področjih nikoli nismo bili zavzeto pozorni na tovrstne konfliktnosti, ker smo bili predolgo časa naklonjeni tradicionalnemu verovanju, da je pri nas povsod vse v redu, če pa ni bilo, smo o tem molčali bodisi poklicno bodisi kako drugače.

Z »zgodovinskim spominom« kot nekateri radi opozarjajo zlasti na nekatere, predvsem »nadzorstvene« napake v preteklosti, ki pa niso nastale zaradi njega samega in tudi ne v njem, pa se odpirajo še marsikatera druga vprašanja, med njimi tudi o »nadzorstveni diskriminaciji«. O tej pravzaprav nič ne vemo, ali vsaj zelo malo. Nanjo lahko sklepamo predvsem iz posameznih primerov v sedanosti, hkrati ko je najbrž preteklost z njo dosti bolj bogata. Toda, ali je sploh pametno razmišljati o diskriminaciji, če se je dogajala v polpreteklih revolucionarnih časih, ko je vsaka revolucija nastala zaradi odpravljanja ali premagovanja diskriminacij, je pa vedno namesto prejšnjih prinašala nove in drugačne.

To pisanje postavlja v ospredje diskriminacijo, ki nastaja zaradi nadzorstvenega delovanja, od policije prek tožilca, sodišča, do zaporov in še čez, oziroma neenakost in razločevanje, ki ju povzročajo odkrivanje, pregon, sojenje, izvrševanje kazni, do postpenalnega poboljševanja in zaposlovanja bivših obsojencev. Kajti

ob raziskovanju delovanja mehanizmov nadzorovanja smo se le redkokdaj ukvarjali s počutjem nadzorovanih klientov. Čeprav smo jih spraševali za razmerja s posameznimi mehanizmi, se raziskovalno delo skoraj ni ukvarjalo z razločevanjem, diskriminacijo, segregacijo, marginalnostjo itd., čeravno se diskriminacija začinja že s stigmatizacijo, tipološko klasifikacijo, z delitvijo ljudi na deviante in nedeviante itd. Z različnimi konflikti, tretmani, kritiko nadzorstvene dejavnosti in kritiko sploh, individualizacijo pri izrekanju sankcij, s primerjanjem splošnega in razlik in podobnim pa se vzbujajo sami od sebe pomisleki na neenakost pred nadzorstvenimi mehanizmi in tudi življenje kaže, da so nekateri (ali v posameznih primerih) privilegirani, in da so v nadzorstvenem obravnavanju imeli boljši položaj kot drugi. To bi veljalo za oba glavna protagonista v »kriminalnem paru«. Tako kot osumljenci, obtoženci ali obsojenci so tudi njihove žrtve lahko diskriminirane in nanje smo celo znatno manj pomislili kot na storilce kaznivih dejanj.

Različnost odzivanja nadzorstva nasproti žrtvam, pa je lahko obenem najbolj nevidna in prikrita oblika diskriminiranja. To smo intuitivno lahko opazili že iz odgovorov respondentov pri posameznih raziskavah pri katerih smo na splošno ugotavljali, da so žrtve najbolj nezadovoljni segment med vsemi, ki so bili o nadzorstvu kakorkoli anketirani. O tem seveda nismo spraševali storilcev, kajti njim najbrž postopek že a priori ne more biti v zadovoljstvo. Zato ponekod menijo, da je diskriminacija žrtev dosti večja in dosti bolj pomembna kot nasproti storilcem in predstavlja resen izziv, zlasti kazenskemu pravosodju.²³ Od tod tudi neprijavljanje oškodovanosti, nesodelovanje, nezaupanje in drugi pojavi, ki zmanjšujejo pripravljenost javnosti delovati v družbenih samovarovalnih prizadevanjih, če žrtve ugotavljajo, da kot posamezniki ne pomenijo kdove kaj in da so njihove pravice v ozadju pravic osumljencev.

Zato bi morali diferencirano in individualizirano obravnavanje ljudi pred nadzorstvom skrbno opazovati, preučevati in nadzorovati ter znati razločevati »posameznikov interes od družbenega in javnega interesa«.²⁴ Če pa že prihaja do razločevanja, pa bi morali skrbno pripravljati merila za rabo diskrecionarnega nad-

²³ Glej tudi Smith et al. s. 249.

²⁴ Pound v navedbi Lejins, s. 12.

zorovalnega dela po eni plati in za odločanje in presojanje raznih okoliščin, po drugi.

Nepravičnost, ki jo povzročajo nadzorni mehanizmi je izredno občutljivo področje in vsi,

ki nanjo še vplivajo izven njega, bi morali upoštevati to okoliščino, zlasti ob razpravah, o »zakonitosti in ustavnosti« v naši družbi.

Rokopis končan 17. julija 1987.

LITERATURA

1. Adams, K.: Gender Differences in Court Processing: A Methodological Comment. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Beverly Hills 23 (1986) 3, s. 295—303.
2. Albanese, J.: Concern About Variation in Criminal Sentences. A Cyclical History of Reform. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, Chicago 75 (1984) 1, s. 260—271.
3. Albanese, J.: The Outer Limits of Law Enforcement. *Journal of Police Science and Administration*, Gaithersburg 12 (1984) 1, s. 27—31.
4. Albrecht, S.; Green, M.: Cognitive Barriers to Equal Justice Before the Law. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Hackensack 14 (1977) 2, s. 206—221.
5. Armstrong, G.: Females Under the Law — »Protected« but Unequal. *Crime and Delinquency*, Hackensack 23 (1977) 2, s. 109—120.
6. Baratta, A.: *Social Marginality and Justice*. Ninth International Congress of Social Defence, Caracas 1976, 21 s.
7. Bennett, T.: The Social Distribution of Criminal Labels. *The British Journal of Criminology*, London 19 (1979) 2, s. 134—145.
8. Bowers, W.; Pierce, G.: Arbitrariness and Discrimination Under Post-Furman Capital Statutes. *Crime and Delinquency*, Hackensack 26 (1980) 4, s. 563—635.
9. Butler, A. J. P.: The Exclusionary Rule: A Means of Influencing Police Attitudes? *Police Studies*, New York 5 (1982) 3, s. 31—37.
10. Carter, G.: Police Discretion. *Police Chief*, Gaithersburg 47 (1980) 11, s. 34—35.
11. Clear, T. /et al./: Discretion and the Determinate Sentence. *Crime and Delinquency*, Hackensack 24 (1978) 4, s. 428—445.
12. Davis, J.: *Social problems*. New York, The Free Press 1970, 388 s.
13. Fragoso, H. C.: *Juridical Aspects of Social Marginality*. Ninth International Congress of Social Defence, Caracas 1976, 15 s.
14. Griffiths, C.; Yerbury, C.: Natives and Criminal Justice Policy. *Canadian Journal of Criminology*, Ottawa 26 (1984) 2, s. 147—160.
15. Hagan, J.: Discrimination and the Law. *Law and Human Behavior*, New York 9 (1985) 3, s. 221—224.
16. Hiday, V. A.: Court Discretion. *Law and Human Behavior*, New York 5 (1981) 4, s. 275—289.
17. Hindelang, M.: Equality Under the Law. *The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, Baltimore 60 (1969) 3, s. 306—313.
18. Hopkins, A.: Class Bias in the Criminal Law. *Contemporary Crises*, Amsterdam 5 (1981) 4, s. 385—394.
19. Horwitz, A.; Wasserman, M.: Formal Rationality, Substantive Justice, and Discrimination. *Law and Human Behavior*, New York 4 (1980) 1—2, s. 103—115.
20. Jankovic, I.: Social Class and Criminal Sentencing. *Crime and Social Justice*, Berkeley (1978) 10, s. 9—16.
21. Koering-Joulin, R.: Le droit penal francais et la lutte contre les atteintes discriminatoires. *Revue internationale de droit penal*, Pau 57 (1986) 1—2, s. 15—29.
22. Krieg, H. /et al./: Weil Du arm bist, musst Du sitzen. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, Köln 67 (1984), 1, s. 25—38.
23. Lejins, P.: *Social Marginality and Justice. Bio-Criminological Aspects*. Ninth International Congress of Social Defence, Caracas 1976, 16 s.
24. Lundman, R.: Organizational Norms and Police Discretion. *Criminology*, Beverly Hills 17 (1979) 2, s. 159—171.
25. Mawby, R. I.: Overcoming the Barriers of Privacy. *Criminology*, Beverly Hills 18 (1981) 4, s. 501—521.
26. Mc Conville, M.; Baldwin, J.: The Influence of Race on Sentencing in England. *The Criminal Law Review*, London (1982) 10, s. 652—658.
27. Mc Veigh, F.: *Modern Problems*. New York, Holt 1978, 650 s.
28. Myers, M.; Talarico, S.: Urban Justice, Rural Injustice? Urbanization and Its Effect on Sentencing. *Criminology*, Washington 24 (1986) 2, s. 367—391.
29. Pawlak, E.: Differential Selection of Juveniles for Detention. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Hackensack 14 (1977) 2, s. 152—165.
30. Pitcher La Prairie, C.: Selected Criminal Justice and Socio-Demographic Data on Native Women. *Canadian Journal of Criminology*, Ottawa 26 (1984) 2, s. 161—169.
31. Powell, D.: Race, Rank, and Police Discretion. *Journal of Police Science and Administration*, Gaithersburg 9 (1981) 4, s. 383—389.
32. Prvan, L.: Determiniranost kriminalnog ponašanja klasnosocijalnim položajem i neravnopravnost u krivičnom postupku. *Zbornik radova PF u Splitu*, Split 13 (1976), s. 109—120.
33. Quensel, S.: Wer kontrolliert wen? Zum theoretischen Hintergrund einer Geschichte kriminalpolitischer Kontrollformen. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, Köln 69 (1986) 3, s. 172—179.
34. Reed, B.: Issues and Trends in Police Discretion. *Police Chief* Gaithersburg 47 (1980) 11, s. 54—59.

35. Reiss, A.: Discretionary Justice in the United States. *International Journal of Criminology and Penology*, London 2 (1974) 2, s. 181—205.
36. Rječnik sociologije i socijalne psihologije. Zagreb, Informator 1977, s. 107, 566.
37. Smith, D. /et al./: Equity and Discretionary Justice: The Influence of Race on Police Arrest Decisions. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, Chicago 75 (1984) 1, s. 234—249.
38. **Sociološki leksikon**. Beograd, Savremena administracija 1982, s. 11, 575.
39. Vasiljević, T.: Sodstvo in sodniki. *Pravnik*, Ljubljana 41 (1986) 5—7, s. 235—243.
40. Wilkins, L.: Sentencing Guidelines to Reduce Disparity? *The Criminal Law Review*, London (1980) 4, s. 201—214.

Seznam literature pripravila
Marija Milenković

UDC 316.442+343.13

Discrimination in Implementation of (Formal) Control

Pečar dr. Janez, Professor of Criminology, Institute of Criminology, Ljubljana

»Discrimination in control« can be one of numerous discriminations which are more global than is itself. But it is created by formal mechanisms such as the police, the public prosecutor's office, the courts, correctional institutions with post-penal assistance and employment of ex-convicts. By dealing with deviants, many opportunities are created for the differential treatment of people in criminal procedure which has legislative, racial, social class, national, ethnical, political, sexual, social, religious and other reasons. The greatest discrimination consists in the fact that only certain deviants are discovered and processed and not all of them, although the subsequent forms are not unimportant but they are much more controllable, yet not always easy to master. For this reason the police appears to be the greatest discriminator which in-

fluences the extent of work of all the other criminal justice agencies which after the police take over all the matters sent to the public prosecutor's office for prosecution.

With extra attention paid to the criminal offender in the criminal procedure the role of the victims has been considerably neglected. Social control mechanisms react towards them very differently, indicating a new field of »double victimization«, which deserves research attention.

Social democratization requires a mastery of discriminatory phenomena in control activities. It must also incite grievance activities by these affected in order to prevent in various ways inequality among people, deriving from whatever distinction, discrimination, segregation and marginality.